

Ewa Marynowicz-Hetka*

METODY PRACY SPOŁECZNO-WYCHOWAWCZEJ
W DZIAŁALNOŚCI WYCHOWAWCÓW ŚRODOWISKOWYCH - WYNIKI BADAŃ

1. Wstęp

Ujawnienie metod pracy społeczno-wychowawczej stosowanych przez wychowawców środowiskowych może mieć doniosłe znaczenie w doskonaleniu teorii i praktyki społeczno-wychowawczej w środowisku lokalnym, osiedlu mieszkaniowym. Pozwala na określenie strategii postępowania różnych kategorii wychowawców środowiskowych.

Rozpatrując metody pracy społeczno-wychowawczej jako swoiste sposoby realizowania zadań i przyglądając się im z prakseologicznego punktu widzenia łatwo dostrzec, że we wszystkich trzech metodach pracy społeczno-wychowawczej można wyodrębnić te same, stałe ogniwa cyklu działania zorganizowanego: rozpoznanie potrzeb lub sytuacji społeczno-wychowawczej jednostki, grupy, społeczności, formułowanie programu i planu postępowania oraz realizacja planu zgodnie z dyrektywami stosowania danej metody pracy.

Te ogniwa są wspólne dla wszystkich metod pracy społeczno-wychowawczej i wyznaczają cykl działania. Różnią się jednak znacząco w szczegółowych rozwiązaniach, głównie zaś w sposobach realizacji programu i planu działania społeczno-wychowawczego.

*Dr, adiunkt w Zakładzie Pedagogiki Społecznej Instytutu Pedagogiki i Psychologii.

2. Diagnoza - pierwsze ogniwo cyklu działania społeczno-wychowawczego

Wybór metody pracy społeczno-wychowawczej narzuca zastosowanie odpowiednich, najbardziej korzystnych technik badawczych, które umożliwiają zebranie wiarygodnego i wartościowego materiału diagnostycznego. Posługując się metodą indywidualnego przypadku zaleca się zbierać materiał diagnostyczny przede wszystkim za pomocą wywiadu środowiskowego i obserwacji, zmierzając do "oświetlenia przypadku" z różnych punktów widzenia.

Przy stosowaniu metody pracy z grupą szczególnie cenną techniką badawczą, poza wywiadem, obserwacją, analizą dokumentacji, jest socjometria, pozwalająca na określenie stosunków społecznych zachodzących w danej grupie społecznej.

Posługując się metodą organizacji społeczności lokalnej zaleca się stosowanie do celów diagnostycznych złożonej procedury badawczej, jaką jest lustracja społeczna. Procedura ta polega na zebraniu materiału diagnostycznego, głównie za pomocą swobodnych rozmów i wywiadów z mieszkańcami osiedla, z użytkownikami placówek i urządzeń socjalno-wychowawczych, wzbogaconych staranną analizą dokumentacji instytucji i stowarzyszeń społecznych funkcjonujących na terenie objętym lustracją, np. w obszarze osiedla mieszkaniowego. Ważnym warunkiem pełnej lustracji jest interdyscyplinarność. W sytuacji niedostatecznie rozbudowanych służb socjalnych i wychowawczych w środowisku lokalnym nie zawsze można uwzględnić ten postulat.

Stawiając pytanie o realizację przez wychowawców środowiskowych pierwszego ogniwa cyklu działania zorganizowanego - diagnozy, interesuje nas zarówno sposób postępowania społeczno-wychowawczego, w rezultacie którego wychowawca zbiera materiał diagnostyczny o przedmiocie oddziaływania wychowawczego (jednostce, grupie, społeczności lokalnej) oraz sposób dochodzenia do wiedzy o zasobach środowiska życia jednostki np. rodziny, społeczności lokalnej, o siłach drzemających w zasobach i możliwościach zarówno materialnych i społecznych.

Analiza materiału empirycznego zebranego wśród populacji 2275 profesjonalnych i nieprofesjonalnych wychowawców środowis-

kowych¹ wskazuje na to, że na ogół wychowawcy intuicyjnie dokonują rozpoznania sytuacji społeczno-wychowawczej jednostki, stosunków w grupie i potrzeb środowiska. Nie jest to wprawdzie postępowanie niewłaściwe lecz wydaje się, że nie powinno być jedynym sposobem diagnozowania środowiska, dokonywanego w celu podjęcia działań społeczno-wychowawczych.

Niektórzy z wychowawców, np. terenowi opiekunowie społeczni, sądowi kuratorzy społeczni rozpoznają środowisko według przyjętego formularza, inni ograniczają techniki badania do posługiwania się niezamierzoną obserwacją oraz swobodną rozmową z jednostką np. wychowankiem, podopiecznym, pacjentem. Nasuwa się przypuszczenie, że stopień racjonalizacji procedury diagnostycznej, a także posługiwania się metodami pracy społeczno-wychowawczej jest znikomy, co wydaje się być w pierwszym rzędzie uwarunkowane dotychczasową praktyką oraz ustalonymi schematami działań społeczno-wychowawczych w środowisku lokalnym.

Materiał badawczy zebrany w toku wywiadów z wychowawcami środowiskowymi dostarcza informacji o ich poglądach na temat metod pracy społeczno-wychowawczej. Daje się zauważyć duże różnice w poziomie werbalizacji działalności. Jest on przede wszystkim wprost proporcjonalny do poziomu wykształcenia i przygotowania zawodowego wychowawcy. Najwięcej o swej pracy społeczno-wychowawczej w środowisku mówią nauczyciele szkół podstawowych, posiadający w badanej zbiorowości wychowawców najwyższy poziom wykształcenia. Natomiast największe trudności z właściwym, słownym wyrażeniem swej działalności mają terenowi opiekunowie społeczni, których wykształcenie na ogół jest na poziomie szkoły podstawowej.

O umiejętnościach diagnostycznych wychowawców środowiskowych świadczą następujące cechy:

¹ Badania na temat działalności społeczno-wychowawczej w miejscu zamieszkania przeprowadzono wśród następujących kategorii wychowawców profesjonalnych: nauczycieli szkół podstawowych, przedszkoli, placówek opiekuńczo-wychowawczych, placówek kulturalno-oświatowych, bibliotekarzy, pielęgniarek środowiskowych oraz wychowawców nieprofesjonalnych: instruktorów ZHP, działaczy ORMO, działaczy TKKF, opiekunów społecznych, kuratorów sądowych.

- kategorie spraw, potrzeb dostrzeganych w środowisku przez wychowawców, a wymagające pilnego ich zdaniem rozwiązania, pogrupowanie według zasobów środowiska oraz potrzeb mieszkańców,
- ocena rejonu działania, środowiska z punktu widzenia zasobów materialnych i ludzkich oraz możliwości realizowania w nim działalności społeczno-wychowawczej.

Rozpoznanie środowiska lokalnego przez wychowawców środowiskowych

W świetle badań daje się zauważyć prawidłowość, że działalność społeczno-wychowawczą w swoim miejscu zamieszkania podejmują na ogół wychowawcy nieprofesjonalni. Ogółem czyni tak 60% wychowawców dla $N = 2275$. Prawidłowość ta dotyczy szczególnie terenowych opiekunów społecznych, instruktorów harcerskich, działaczy TKKF, kuratorów społecznych. Skuteczność i sprawność działań społeczno-wychowawczych w miejscu zamieszkania niewątpliwie zależy od prawidłowego, pełnego i wiarygodnego rozpoznania terenu działań, jego mieszkańców, potencjalnych wychowanków lub też użytkowników placówek.

Wychowawcy środowiskowi dokonując oceny swego rejonu działania, środowiska dostrzegają głównie jego negatywne cechy, a u podopiecznych, użytkowników i wychowanków dostrzegają przede wszystkim konieczność zaspokojenia potrzeb podstawowych. Szczególnie nisko jest oceniana aktywność społeczna mieszkańców osiedla czy wsi.

Wychowawcy częściej dostrzegają potrzeby socjalne środowiska lokalnego. Największa liczba wychowawców wskazujących na konieczność zaspokajania potrzeb podstawowych zamieszkuje teren wsi - co czwarty wiejski wychowawca środowiskowy. Stosunkowo mało jest zróżnicowane środowisko małego miasta. Nasuwa się pytanie, czy poglądy wychowawców środowiskowych działających na wsi są uwarunkowane ich dyspozycjami osobowościowymi, intelektualnymi i zawodowymi czy też obiektywnymi czynnikami, a przede wszystkim wyrazistością problemów socjalnych na wsi. W związku z oceną spraw koniecznych do rozwiązania na terenie aktywności społecznej wychowawcy przeważają opinie o konieczności wprowadzania nowych rozwiązań organizacyjnych i administracyj-

nych. Wyraża się to w dostrzeganiu potrzeby dokonywania zmian w zasobach pozaludzkich, warunkach obiektywnych. Pogląd ten wyraża 50,8% wychowawców dla N = 1522. Jedynie 103 osoby tj. 8,3% dla N = 1522, czyli ogółu wychowawców dostrzegających potrzebę dokonania zmian, proponują przekształcanie środowiska w kierunku aktywizowania mieszkańców. Zwracają w ten sposób uwagę na najważniejszy element warunkujący działanie społeczno-wychowawcze - czynnik ludzki, poszukiwanie sił społecznych i budzenie sił utajonych. Co trzeci wychowawca nie dostrzega potrzeby przekształcania środowiska lokalnego. Może to świadczyć o braku zainteresowania tak dużej liczby wychowawców środowiskowych terenem swej aktywności społeczno-wychowawczej. Zjawisko to z większym nasileniem występuje wśród wychowawców nieprofesjonalnych i należy je tłumaczyć: poziomem wykształcenia, zamieszkiwaniem w rejonie działania. Niedostrzeganie potrzeby podjęcia działań społeczno-wychowawczych w środowisku wzrasta wraz ze zwiększeniem się liczebności miejscowości, np. dla małego miasta wskaźnik wychowawców nie zauważających konieczności dokonania zmian o charakterze społeczno-wychowawczym w miejscu swej aktywności wynosi 10,6%, dla dużego miasta 17,1%, dla wielkiego 20,1%.

Wśród ludzi, którzy dostrzegają konieczność podjęcia nowych działań w kierunku socjalnym, bądź społeczno-wychowawczym wyraźnie dominują wychowawcy należący do więcej niż jednej organizacji społecznej. Jest to spowodowane większym rozbudzeniem społecznym wychowawców aktywnych, uczestniczących w pracy wielu organizacji społecznych.

Kolejnym wskaźnikiem określającym efekty diagnozowania środowiska przez wychowawców środowiskowych jest podawana przez nich ocena miejsca aktywności społeczno-wychowawczej. Na szczególną uwagę zasługuje fakt, że co czwarty wychowawca (27,1% dla N = 2275) ocenia rejon swego działania negatywnie. W ocenie tej przeważa negatywne wartościowanie czynników pozaludzkich środowiska, np. nasycenie placówkami, urządzeniami, ich funkcjonowanie itp. Zbliżona liczba wychowawców (około 1/3), zamieszkujących wielkie i duże miasta oraz wieś podobnie negatywnie ocenia swe środowiska. Najniższy wskaźnik wychowawców negatywnie oceniających rejon działania osiągają małe miasta. Być może dlatego, że w małych miastach jest dość wysoka aktywność miesz-

kańców, a infrastruktura socjalno-kulturalna środowiska nie tak uboga jak na wsi.

Ważnym elementem środowiska, w którym działa wychowawca, jest aktywność mieszkańców, ich spontaniczne zaangażowanie. Niska ocena zaangażowania mieszkańców występuje z największym natężeniem (około 1/3 wypowiedzi) w wielkim mieście i na wsi, czyli w skrajnych pod względem liczebności miejscowościach, natomiast w dużych i małych miastach kształtuje się na podobnym poziomie.

3. Elementy programu pracy społeczno-wychowawczej wychowawców środowiskowych

Kolejnym ogniwem cyklu działania zorganizowanego, właściwego dla metod pracy społeczno-wychowawczej jest wynik wstępnej diagnozy środowiska, zawierający elementy prognozy oraz główne kierunki zadań, które zamierza się realizować - czyli program pracy społeczno-wychowawczej.

Do zebrania informacji o programie pracy wychowawców środowiskowych doszliśmy pytając wychowawców o ich zamierzenia odnośnie do działalności społeczno-wychowawczej w środowisku. Nie będziemy tu szczegółowo omawiać tych propozycji. Zauważmy tylko, że wychowawcy najchętniej widzą swój przedmiot oddziaływania w dziecku. Ich poglądy na ten temat charakteryzuje pąjdocentryzm. Jednak jest to uwaga bardzo ogólna. Szczegółowa analiza wskazuje na istotne różnice w ujmowaniu przedmiotu oddziaływania w zależności od typu wychowawcy i jego płci oraz treści pytania, obligującego do określenia faktycznego przedmiotu oddziaływania społeczno-wychowawczego czy też do wskazania na zamierzenia.

Wychowawcy nieprofesjonalni w mniejszym stopniu zajmują się ludźmi dorosłymi, w nieco większym dziećmi i młodzieżą, największym ludźmi starszymi. W pracy z małymi dziećmi i ludźmi starszymi przeważają kobiety, natomiast z młodzieżą pracuje 19,2% mężczyzn, a jedynie 9% kobiet. Jednak różnic tych nie dostrzega się wśród propozycji programowych wychowawców na temat osób, które winny być objęte pracą w środowisku. Ponad po-

łowa wychowawców wskazuje na ludzi w różnym wieku, od dzieci do osób starszych. Pogląd ten świadczy o nowoczesnym pojmowaniu przez wychowawców zadań pracy społeczno-wychowawczej w środowisku lokalnym. Wychowawcy środowiskowi (tab. 1) przede wszystkim w środowisku rodzinnym dostrzegają potrzebę i możliwość realizowania działań społeczno-wychowawczych (33,1% dla N = 2275). Szczególnie wyraźnie eksponują ten krąg wychowawcy z wielkich i dużych miast. Odbiegają od przeciętnej krajowej wychowawcy z małych miast, około 1/3 wszystkich wychowawców wskazuje na szkołę jako drugi podstawowy krąg wychowania, również i w tej kategorii dominują wychowawcy z wielkich i dużych miast. Natomiast na podobnym poziomie utrzymuje się wybór tego kręgu przez wychowawców małych miast i wsi.

T a b e l a 1

Typ miejscowości a kręgi wychowania
preferowane przez wychowawców (%)*

Typ miejscowości	Kręgi wychowania				
	rodzina	szkoła	społecz. lokalna	grupa równieś- nicza	zakład pracy
Wielkie miasto	39,4	30,5	12,8	8,3	4,5
Duże miasto	34,4	34,5	16,1	9,8	8,2
Małe miasto	13,1	11,5	5,0	2,2	1,9
Wieś	23,2	13,0	5,8	2,9	5,8

* Odsetki nie sumują się, ponieważ wychowawcy wskazywali na więcej niż jedną możliwość.

Na trzecim miejscu, biorąc pod uwagę kręgi wychowania, znajduje się społeczność lokalna. Najbardziej świadomi potrzeby takich działań są wychowawcy dużych miast. Najmniej wychowawców dostrzegających potrzebę działań w społeczności lokalnej zamieszkuje teren małych miast i wsi. Wydaje się, że poza innymi przyczynami tego zjawiska, istotne znaczenie mają trudności ze sformułowaniem przez wychowawców sądów wymagających refleksji nad działalnością.

Pozostałe kręgi wychowania (grupa równieśnicza i zakład

pracy) są wybierane przez wychowawców sporadycznie. Szczególnie niepokojący jest fakt pomijania grupy rówieśniczej, która bywa jednym z najważniejszych środowisk wychowawczych młodzieży i starszych dzieci.

Z punktu widzenia analizy struktury i treści programu pracy społeczno-wychowawczej wychowawców środowiskowych znaczące może być określenie kierunków ich aktywności oraz porównanie z propozycjami wychowawców w odniesieniu do możliwości doskonalenia ich pracy w celu zwiększenia skuteczności i sprawności działania. Spośród poddanych analizie kierunków pracy społeczno-wychowawczej: ratownictwo, opieka i pomoc, profilaktyka, najczęściej - zdaniem wychowawców - działania mają charakter profilaktyki (31,1% dla N = 2275) oraz opieki i pomocy (29,1% dla N = 2275). Blisko jedna trzecia badanych realizuje działania jednocześnie w wielu kierunkach.

W zależności od typu miejscowości różnie kształtuje się preferowanie poszczególnych kierunków aktywności społeczno-wychowawczej:

- im mniejsza miejscowość, tym więcej wychowawców realizujących swe zadania z ukierunkowaniem na ratownictwo, opiekę, pomoc i profilaktykę, np. tak postępuje 19,0% wychowawców wielkiego miasta i 73,8% wychowawców wiejskich,

- zadania o charakterze opieki i pomocy wyraźnie dominują w wielkim mieście (51,5% dla N = 1021),

- w wielkim mieście jest najwyższy odsetek wychowawców realizujących zadania w kierunku profilaktyki wychowawczej.

Profilaktyka wychowawcza jest najbardziej preferowanym, w opinii wychowawców, kierunkiem działań, ponieważ zapewnia najwyższą skuteczność pracy społeczno-wychowawczej w środowisku lokalnym. Inne propozycje działań, wskazujące na potrzebę ulepszenia środowiska i konieczność budowania nowych struktur np. instytucji, grup społecznych itp., nie są popularne wśród wychowawców. W związku z tym kształtuje się obraz wychowawców akceptujących rzeczywistość, w której działają i uważających, że najlepsze efekty w pracy społeczno-wychowawczej można osiągnąć na drodze zapobiegania złu, niepowodzeniom, dezorganizacji, skrzywieniu drogi życiowej itd. Analogicznie do propozycji ekonomicznych można powiedzieć, że badani wychowawcy środowiskowi preferują program intensywnych działań w środowisku lokalnym.

4. Realizacja programu - czyli sposoby postępowania społeczno-wychowawczego wychowawców środowiskowych

4.1. Metody pracy społeczno-wychowawczej preferowane przez wychowawców

Analiza materiału wskazuje na wyraźną - 21,7% dla N = 2275 - preferencję w działaniu wychowawców środowiskowych metody pracy z grupą oraz podejmowanie jej w połączeniu z elementami innych metod pracy społeczno-wychowawczej (47% dla 2275). W wyborze takim przeważają wychowawcy profesjonalni (56,1% dla N = 1290). Wychowawcy nieprofesjonalni postępują tak w 36,6% dla N = 985.

Metodę indywidualnego przypadku wraz z elementami właściwymi pozostałym metodom stosuje 34,3% wychowawców (dla N = 2275), w większości profesjonalnych: nauczycieli przedszkoli, szkół podstawowych, bibliotekarzy, pielęgniarek środowiskowych.

Wychowawcy niezawodowi, na ogół działając w swoim miejscu zamieszkania, znacznie częściej podejmują pracę metodą organizacji społeczności lokalnej. Postępuje tak 15,2% wychowawców niezawodowych (kuratorów społecznych, działaczy KKF, działaczy grup pedagogicznych ORMÓ, instruktorów ZHP i terenowych opiekunów społecznych) oraz jedynie 6% wychowawców profesjonalnych. Jest to ważne spostrzeżenie i może mieć konsekwencje przy programowaniu działalności społeczno-wychowawczej w środowisku. Poszukując uwarunkowań tego stanu należy także zauważyć odmienną zadania, jakie stawia się przed wychowawcami nieprofesjonalnymi i profesjonalnymi. Metodę organizacji społeczności lokalnej, tak ważną z punktu widzenia omawianego tematu, stosuje niezadowolająca nas liczba wychowawców (10,3% dla N = 2275).

Z punktu widzenia obecnych tendencji w teorii pracy społeczno-wychowawczej bardzo ważną jest ta kategoria wychowawców, która stosuje w działaniu elementy właściwe wszystkim metodom pracy społeczno-wychowawczej. Ten sposób postępowania, może pozornie eklektyczny, zapewnia skuteczne i sprawne realizowanie zadań socjalno-wychowawczych w środowisku. W badanej populacji wychowawców postępuje tak, lub deklaruje takie zachowanie, 7,9%.

dla $N = 2275$ wychowawców, w większości **nieprofesjonalnych**. Ważną zmienną, która może warunkować wybór metody pracy społeczno-wychowawczej jest, oprócz typu wychowawcy, typ miejscowości, w której on działa (tab. 2). Wychowawcy pracujący w wielkim mieście najczęściej stosują w swym działaniu metodę pracy z grupą. Podobnie zachowują się wychowawcy dużych miast. Daje się zauważyć pewną jednorodność wielkiego i dużego miasta, bowiem, poza wykazaną zbieżnością postępowania, około 10% wychowawców tych miast wybiera metodę organizacji społeczności lokalnej.

T a b e l a 2

Metody pracy społeczno-wychowawczej preferowane przez wychowawców a typ miejscowości, (%)*

Typ miejscowości	Metoda indywidualnego przypadku i elementy innych metod	Metoda grupowa i elementy innych metod	Metoda organizacji społeczności lokalnej i elementy innych metod	Elementy ze wszystkich metod
Wielkie miasto	39,3	49,1	10,3	7,6
Duże miasto	41,5	53,6	10,6	8,8
Małe miasto	36,2	33,7	7,8	6,2
Wieś	39,1	28,2	15,0	15,2

* Odsetki nie sumują się, ponieważ wychowawcy wskazywali na więcej niż jedną możliwość.

W małym mieście wybór metod pracy społeczno-wychowawczej jest mało zróżnicowany. Środowisko małego miasta wyróżnia się najniższym wskaźnikiem wychowawców podejmujących działanie metodą organizowania społeczności lokalnej.

Wychowawcy w środowisku wiejskim najrzadziej stosują zestaw elementów, w którym dominuje metoda pracy z grupą (28,2% dla $N = 138$), natomiast równie często jak mieszkańcy wielkich miast stosują zestaw elementów z dominacją metody pracy z indywidualnym przypadkiem. Wychowawcy wiejscy wyróżniają się znacznie częściej niż wychowawcy innych typowych środowisk stosowaniem zestawu elementów, w którym dominuje metoda organizowana społecz-

ności lokalnej oraz równie częstym stosowaniem zestawu elementów właściwych różnym metodom pracy społeczno-wychowawczej.

Podsumowując próbę poszukiwania zależności między preferencją metody pracy społeczno-wychowawczej a typem miejscowości można powiedzieć, że podobnego wyboru metod dokonują wychowawcy wielkich i dużych miast. Odbiegają od tego obrazu i są mało zróżnicowane preferencje wychowawców małych miast. Z punktu widzenia tematu badań najciekawiej prezentuje się działalność wychowawców na terenie wsi, ponieważ tam wychowawcy stosunkowo najczęściej posługują się metodą organizacji społeczności lokalnej. Wydaje się, że wartościowe byłoby monograficzne zbadanie wsi o pozytywnej działalności społeczno-wychowawczej w celu zaadaptowania wzorcowych działań do warunków miejskich, na terenie osiedli mieszkaniowych, które dzięki zaplanowanym zabiegom społeczno-wychowawczym mają szansę stać się społecznościami lokalnymi. Autentyczność i efektywność działań jest przede wszystkim uwarunkowana autentycznością społeczności lokalnej mieszkańców danego wydzielonego obszaru.

Analizując zależność wyboru metody pracy społeczno-wychowawczej od płci wychowawców, zauważamy pewne różnice. Metodę pracy z grupą lub jej elementy preferują w swej pracy mężczyźni (37,7% dla N = 576), podczas gdy jedynie 28,1% dla N = 1699 kobiet. Ponadto, mężczyźni chętniej wybierają metodę organizowania społeczności lokalnej (13,7% dla N = 576 i 8,9% dla N = 1699) oraz częściej niż kobiety stosują w pracy wszystkie elementy metod pracy społeczno-wychowawczej (11,8% dla N = 576 mężczyzn i 6,4% dla N = 1699 kobiet). Na podstawie tych danych można przypuszczać, że płeć jest dość ważnym uwarunkowaniem pracy społeczno-wychowawczej w środowisku, ale wydaje się, że dane różnicuje także fakt innych ról jakie pełnią mężczyźni i kobiety w pracy w środowisku.

Na wybór metody pracy społeczno-wychowawczej może mieć wpływ ogólna dojrzałość społeczna i doświadczenie w pracy środowiskowej. Pewnym wskaźnikiem jest tu fakt pełnienia przez wychowawcę funkcji w organizacjach społecznych. Wśród wychowawców którzy nie pełnią funkcji w organizacjach społecznych blisko połowa (47,5% dla N = 1345) wybiera w pracy społeczno-wychowawczej metodę pracy z indywidualnym przypadkiem oraz stosunkowo dużo osób

(25,2% dla N = 1345) metodę organizowania społeczności lokalnej. Niewiele osób (16% dla N = 1345) pracuje z grupą.

Analizując wybór metod pracy społeczno-wychowawczej przez wychowawców, pełniących w organizacjach społecznych rozmaite funkcje (N = 930), zauważamy większą niż u wychowawców pozostałych różnorodność sposobów pracy. Wypowiedzi respondentów wskazują na nieznaczną dominację metody pracy z grupą oraz niższym niż w populacji wychowawców niezaangażowanych w pracę organizacji społecznych, wskaźnikiem osób wybierających metodę organizowania społeczności lokalnej. Ta kategoria wychowawców częściej podejmuje działalność, w której stosuje elementy swoiste dla wszystkich trzech metod pracy społeczno-wychowawczej.

4.2. Rola wychowawcy środowiskowego

Pewnym wskaźnikiem, określającym sposób pracy wychowawcy środowiskowego jest rola, jaką pełni on w środowisku. W analizowanych badaniach wyodrębniono rolę wykonawcy, instruktora, doradcy, informatora i role sprzężone. Materiał badawczy dostarcza danych świadczących o dużym rozproszeniu podejmowanych przez wychowawców ról. Najbardziej typowa dla wszystkich kategorii wychowawców jest rola wykonawcy, czyli przyjmowania postawy osoby tylko wykonującej proste czynności, np. przeprowadzenie wywiadu. Zauważa się wyraźną dominację przyjmowania tej roli przez wychowawców nieprofesjonalnych. Nasuwa się pytanie, co warunkuje taki obraz rzeczywistości: niedoskonałości osobiste wychowawców nieprofesjonalnych, czy też model ich aktywności społeczno-wychowawczej w środowisku? Analizowane badania pozwalają przypuszczać, że przyczyn takiego stanu należy szukać raczej poza wychowawcą, w specyfice środowiska. Okazuje się, że podejmowanie roli wykonawcy wzrasta wraz ze zmniejszaniem się liczebności miejscowości. Najwięcej wychowawców pełni rolę wykonawcy na wsi.

Jeśli założymy, że role pełnione przez wychowawcę mają charakter sprzężony, możemy przyglądać się materiałom z punktu widzenia elementów właściwych różnym rolom. Okazuje się, że wówczas zanika dominacja roli wykonawcy na rzecz roli organi-

zatora. Wśród wychowawców podejmujących się tej roli dominują mieszkańcy wsi; czyni tak 41,3% wszystkich wychowawców. Wychowawcy wiejscy częściej niż wychowawcy z innych miejscowości posługują się metodą organizacji społeczności lokalnej, przyjmując rolę organizatora z elementami wykonawstwa i doradztwa.

T a b e l a 3

Rola wychowawcy a typ miejscowości (%)^{*}

Typ miejscowości	Rola wykonawcy i elementy innych ról	Rola instruktora i elementy innych ról	Rola organizatora i elementy innych ról	Rola doradcy i elementy innych ról	Rola inicjatora i elementy innych ról
Wielkie miasto	42,4	22,4	37,8	18,2	4,3
Duże miasto	38,4	11,2	40,3	23,9	6,8
Małe miasto	32,4	10,3	21,8	14,6	3,7
Wieś	23,9	5,0	41,3	13,0	0,7

^{*}Odsetki nie sumują się, ponieważ wychowawcy wskazywali na więcej niż jedną możliwość.

Wychowawcy środowiskowi działający w wielkim i dużym mieście częściej niż ci z mniejszych miejscowości podejmują się roli doradcy i instruktora. Zjawisko to można tłumaczyć większym nasyconiem środowisk wielkomiejskich wychowawcami ekspertami², posiadającymi, poza dodatnią motywacją działania społeczno-wychowawczego w środowisku, także konkretne umiejętności.

² Wychowawca ekspert to wychowawca, który podejmuje się działań społeczno-wychowawczych w środowisku w przekonaniu, że z uwagi na swe wiadomości i umiejętności zawodowe jego działalność może być niezbędna i bardzo potrzebna w środowisku. Można wyodrębnić inne kategorie wychowawców: opiekun, funkcjonariusz, mandataariusz. Por. I. L e p a l c z y k, Działalność wychowawcza w osiedlu mieszkaniowym, "Biuletyn TWWP" nr 5, 1976, s. 19-21.

4.3. Współpraca z instytucjami i organizacjami społecznymi

Niezwykle ważnym przejawem działalności wychowawców środowiskowych, a także uwarunkowaniem skuteczności i sprawności realizacji programu pracy jest współpraca z instytucjami i organizacjami społecznymi, funkcjonującymi na terenie aktywności wychowawców.

Dysponujemy materiałem wskazującym na typ instytucji i organizacji społecznych, z którymi współpracuje wychowawca środowiskowy, a możemy także dokonać analizy zakresu oraz oceny współpracy.

Wychowawcy środowiskowi obu kategorii (profesjonalni i nieprofesjonalni) są na ogół afiliowani przy instytucjach: kształcenia, rekreacji i czasu wolnego, zdrowia i opieki społecznej oraz kontroli³. Związek formalny z instytucją niewątpliwie ułatwia realizowanie zadań, których wykonania oczekuje się od wychowawcy środowiskowego. Badania wskazują, że najczęściej (36,7% dla N = 2275) wychowawcy środowiskowi współpracują z instytucjami kształcenia, głównie szkołami, przedszkolami. Uwaga dotyczy w równym stopniu wychowawców profesjonalnych jak i nieprofesjonalnych. Liczna kategoria wychowawców (24,7% dla N = 2275) współpracuje z instytucjami kontroli, czyli z Sądem dla Nieletnich i Rodzinny, z Milicją Obywatelską itp. Szczególnie wysoki odsetek (40% dla N = 985) wychowawców nieprofesjonalnych współpracuje z instytucjami kontroli. 21,5% dla N = 2275 wychowawców współpracuje z instytucjami zdrowia i opieki społecznej (tzn. ośrodkami opiekuna społecznego, rejonowymi przychodniami lekarskimi, działami służb społecznych itd.). Niski jest współudział wychowawców z instytucjami rekreacji i czasu wolnego, np. osiedlowymi, miejskimi placówkami kulturalno-oświatowymi, klubami kulturalno-oświatowymi, klubami, domami kultury itp. Jedynie 15,3% wychowawców w większości profesjonalnych, zgłosiło współpracę z tego typu placówkami.

Przyglądając się danym, dotyczącym współpracy z instytucjami, uporządkowanym według wielkości miejscowości nasuwa się na-

³ Por. L e p a l c z y k, ibidem, s. 13-15.

stępująca uwaga: bez względu na typ instytucji, wraz ze zmniejszaniem się miejscowości maleje odsetek wychowawców współpracujących z daną instytucją. Dla przykładu, z instytucjami rekreacji w wielkim mieście współpracuje 19,3% dla $N = 1021$, w dużym mieście 13% dla $N = 795$, w małym mieście 5,9% dla $N = 321$. Czasami przyczyną może być zbyt duża bliskość i brak dystansu wychowawcy do placówki, z którą jest nawet formalnie związany np. nauczyciel ze szkołą. To przypuszczenie potwierdza fakt, że jedynie 0,4% wychowawców środowiskowych z terenu wsi podało, że współpracuje z instytucjami kształcenia, podczas gdy populacja samych tylko nauczycieli w tym środowisku wynosiła 47 osób.

T a b e l a 4

Zakres i formy współpracy wychowawców z instytucjami i organizacjami społecznymi a typ miejscowości (%)*

Typ miejscowości	Informacja wzajemna	Świadczenia rzeczowe	Inicjowanie i koordynowanie działań	Różne działania sprzężone
Wielkie miasto	11,6	31,1	8,9	27,5
Duże miasto	16,5	18,2	12,2	28,4
Małe miasto	12,8	18,7	15,2	20,0
Wieś	10,1	13,0	20,2	23,2

*Odsetki nie sumują się, ponieważ wychowawcy wskazywali na więcej niż jedną możliwość.

Zagadnieniem szczególnie ważnym przy omawianiu problemu współpracy wychowawców z instytucjami i organizacjami społecznymi jest zakres i treść współpracy (tab. 4). Okazuje się, że najczęstszym przejawem współpracy jest udzielanie świadczeń rzeczowych. Największe nasycenie tą formą współpracy jest w wielkim mieście, w pozostałych miejscowościach – duże różnice w jej występowaniu.

Innym przejawem współpracy, również dość popularnym, jest wzajemne informowanie się wychowawców i instytucji lub organizacji społecznych o potrzebach regionu, o podopiecznych, o moż-

liwościach zaspokajania potrzeb itp. Ta forma współpracy osiągnęła najwyższy wskaźnik w dużym mieście, w pozostałych miejscowościach niższy.

Z punktu widzenia współczesnych zadań w działalności społeczno-wychowawczej w środowisku lokalnym bardzo ważnym przejawem współpracy, bo świadczącym o jej autentyczności, jest inicjowanie i koordynowanie zadań przez różne instytucje i organizacje społeczne działające na tym samym terenie. Tę formę współpracy realizuje co dziesiąty wychowawca. Na terenie środowiska wiejskiego aż 20,2% wychowawców w ten sposób rozumie dobrą współpracę z instytucjami. Jeszcze raz w dokonywanej analizie mamy możliwość potwierdzenia walorów wsi jako społeczności lokalnej, w której dzięki przestrzennym i rzeczowym stycznościom mogą być realizowane tak trudne sprawy jak koordynowanie działań społeczno-wychowawczych.

Przy omawianiu zakresu i treści współpracy na uwagę zasługuje liczna kategoria wychowawców deklarująca wzorcową współpracę jako stosowanie rozmaitych działań sprzężonych, w których elementami cząstkowymi są: informowanie wzajemne, słuzenie sobie świadczeniami oraz inicjowanie i koordynowanie działań. Wskaźnik wychowawców w ten sposób rozumiejących współpracę jest zbliżony we wszystkich typowych środowiskach lokalnych.

Rozpatrując zagadnienie współpracy wychowawców z organizacjami społecznymi zauważamy następujące tendencje:

- wychowawcy najczęściej współpracują z jedną, dwoma organizacjami społecznymi; nie zauważa się różnic w zależności od typu miejscowości,

- im mniejsze środowisko - typ miejscowości, tym mniej wychowawców współpracujących z danym typem organizacji społecznych np. politycznych, społeczno-wychowawczych itp.; jest to uwarunkowane nasyceniem środowiska agendami organizacji społecznych i ich prężnością,

- wychowawcy współpracujący z danym typem organizacji na ogół oceniają tę współpracę dobrze,

- zauważa się bardzo wysoki odsetek wychowawców, którzy formalnie są członkami wybranych typów organizacji społecznych, ale faktycznie nie ujawniają współpracy z tymi organizacjami; czy, zatem sytuacja ta wynika z braku dystansu do działania i refle-

każ i nad uczestnictwem w organizacjach czy też oddaje rzeczywistość?

- znacznie zwiększa się odsetek wychowawców nie użalających się na trudności we współpracy z instytucjami i organizacjami społecznymi, np. nie ma trudności we współpracy 58,8% wychowawców wielkiego miasta, 54% dużych miast, 69,8% małych miast i 85,5% działających na wsi.

- najczęstszą przyczyną trudności są zaburzenia w porozumiewaniu z instytucjami oraz sytuacje sprzężone, w których szczególnie dokuczliwe jest niedotrzymywanie terminów i brak kompetencji.

5. Zakończenie

Podsumowując prezentowane wyniki badań przypomnijmy, że zależało nam na ujawnieniu niektórych elementów postępowania celowościowego wychowawców środowiskowych, jakim jest **realizowanie** zadań społeczno-wychowawczych w środowisku lokalnym. W opracowaniu zostały ujawnione tylko niektóre elementy działania społeczno-wychowawczego wychowawców środowiskowych. Ich wybór był przede wszystkim uwarunkowany wymogami cyklu działania zorganizowanego, a także specyficznym typem materiału badawczego.

Oceniając, z pozycji prakseologicznych, działanie społeczno-wychowawcze wychowawców środowiskowych dostrzegamy, że diagnoza przez nich formułowana jest fragmentaryczna, ujawnia tylko niektóre elementy, odmienne dla programowania oraz pracy w społeczności. Daje się zauważyć malkontentyzm wychowawców, objawiający się dostrzeganiem tylko negatywnych elementów społeczności lokalnej, dotyczących zarówno zasobów materialnych jak i ludzkich. Jest to dość niepokojące zjawisko. W teorii pedagogiki społecznej uznaje się zasadę wymagającą od **wychowawcy**, pracownika socjalnego zauważania, w diagnozowanej społeczności, obok elementów negatywnych, wymagających szybkiej zmiany, także **czynników pozytywnych, które mogą być istotne**, twórcze i stanowić oparcie w trudnym działaniu społeczno-wychowawczym.

Postępowanie takie, wyrażające się w ujawnieniu sił społecznych w środowisku, poprawnych kontaktów społecznych w gru-

pie, dobrych elementów materialnych, istotnie przyczynia się do zachowania sprawności i skuteczności działań. Pozostaje więc w zgodzie z tezami prakseologii.

Kolejna uwaga dotyczy stosunkowo małej racjonalizacji postępowania diagnostycznego wychowawców. Jednym ze sposobów zmiany tego stanu jest zachęcanie wychowawców do doskonalenia swego warsztatu pracy społeczno-wychowawczej, a szczególnie postępowania diagnostycznego w kierunku nasycania go elementami racjonalnymi.

Program postępowania wychowawców środowiskowych jest, jak to stwierdziliśmy uprzednio, ukierunkowany na wprowadzenie w środowisku lokalnym zmian o charakterze raczej intensywnym niż ekstensywnym. Wśród wychowawców przeważają głosy za ulepszeniem sytuacji socjalno-wychowawczej w społeczności lokalnej. Ta ocena jest obiecująca; wskazuje na pedagogiczny, a nie ekonomiczny rodowód poglądów wychowawców.

Program działalności społeczno-wychowawczej verbalizowany przez wychowawców czasami odbiega istotnie od faktycznych działań. Taką rozbieżność obserwujemy w przypadku rzeczywistego i programowanego przedmiotu działalności społeczno-wychowawczej w środowisku lokalnym. W pierwszym przypadku są to dzieci i młodzież, w drugim zaś wszystkie kategorie wieku.

W związku z trzecim ogniwem cyklu działania - realizacją programu według przyjętej metody pracy społeczno-wychowawczej należałoby postulować potrzebę doskonalenia tego ognia, w kierunku posługiwania się nie jedną metodą pracy lecz taką procedurą postępowania, w której dana metoda dominuje oraz jest wspierana przez elementy właściwe innym metodom pracy. Z tego względu można posługiwać się metodą organizacji społeczności lokalnej jako głównym sposobem realizowania programu. W myśl tej koncepcji metoda organizacji społeczności lokalnej jest wsparta niektórymi elementami pracy z grupą, czy prowadzenia indywidualnego przypadku. Ta propozycja znajduje potwierdzenie w praktyce oraz w teorii pracy socjalno-wychowawczej.

W związku z zagadnieniem metod pracy społeczno-wychowawczej należy podkreślić istotne walory metody organizowania społeczności lokalnej. Poza tym, że jest to najtańszy i najszybszy, w porównaniu z np. metodą indywidualnego przypadku, sposób

oddziaływania na społeczność lokalną, to dzięki walorowi aktywizowania społeczności mieszkańców, np. osiedla mieszkaniowego, użytkowników placówek, ma istotne znaczenie w przekształcaniu środowiska lokalnego w społeczność lokalną. Zagadnienie to okazało się w analizowanych badaniach bardzo ważne. Przypomnijmy, że najwięcej wskaźników, świadczących o prawidłowo realizowanym procesie pracy społeczno-wychowawczej w środowisku lokalnym zauważyliśmy na terenie wsi, czyli miejscowości, która może określać wiele cech klasycznej społeczności lokalnej. Wynika z tego potrzeba doskonalenia społeczności mieszkańców, często formalnie a nie z wyboru osiedlonych w danym wyodrębnionym przestrzennie obszarze miasta - osiedlu, w kierunku czynienia z niej społeczności lokalnej w pełnym sensie. Istnienie takich cech społeczności lokalnej istotnie warunkuje skuteczność i sprawność pracy wychowawców w środowisku.

Relacjonowane badania ukazują różne typowe środowiska wychowawcze uporządkowane według liczby mieszkańców. Reprezentatywność próby badawczej wychowawców środowiskowych może nas upoważniać do czynienia porównań w odniesieniu do innych miejscowości w Polsce, a także do mniejszych struktur - osiedli mieszkaniowych.